

"SON KULLANICI" VE "ÖN UÇ" TERİMLERİ ÜZERİNE KISA BİR NOT

Doç.Dr.Yaşar TONTA
H.Ü. Kütüphanecilik Bölümü

Türk Kütüphaneciler Derneği Ankara Şubesi yayın organı *Düşüncelerin* son sayılarından birisinde Fatoş Subaşıoğlu'nun yabancı dillerden dilimize girmiş bazı kütüphanecilik terimlerine açıklık getirmeyi amaçlayan bir yazısı yayımlandı. Subaşıoğlu örnek verdiği bazı terimlerin tanımlarını yapmış, ancak bazıları için — yaygınlıkla kullanıldıklarını ve anlamlarının herkes tarafından bilindiğini düşündüğünden olsa gerek — buna gerek görmemiştir. Bu terimlerden ikisi hakkında ("son kullanıcı" ve "ön uç") kısaca görüşlerimi belirtmek isterim.

Subaşıoğlu yazısında "end-user" teriminin "bazı kütüphaneciler tarafından 'son kullanıcı' terimi gibi yanlış, anlamsız ve farklı anlam yüklenebilecek bir terim ile ifade edildiğini", ancak bu terimin "bir kütüphanenin kapanma saatinde, kütüphaneden çıkan son kullanıcı olarak da anlaşılabilirliğini" belirtmekte ve "son kullanıcı" yerine "terminal kullanıcısı" teriminin daha uygun olabileceğini söylemektedir.

"End-user" teriminin karşılığı olarak "son kullanıcı" terimi Türkçe yayımlanan bilgisayar dergilerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu terim, genel olarak, salt kendi gereksinimlerini karşılamak için bilgisayar kullanan kimse anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, kar amacı gütsün ya da gütmesin, başkalarının gereksinimlerini karşılamak için bilgisayar kullanan kimselere "son kullanıcı" diyemeyiz. "Son kullanıcı" terimi kütüphanecilikte de benzer bir biçimde kullanılmaktadır:

1 Fatoş Subaşıoğlu, "Kütüphanecilik Terminolojisi Üzerine Birkaç Söz" *Düşünceler* no. 15-16 (Nisan Haziran 1994): 2-4

Kendi bilgi gereksinimlerini karşılamak için uzmanların (yani kütüphanecilerin) yardımına gerek duymaksızın bilgi sistemlerini (çevrimiçi kataloglar, Dialog bilgi bankası üzerindeki veri tabanları vb. gibi) kullanan kimseler kütüphanecilik literatüründe de "son kullanıcı" olarak adlandırılmaktadır. "Son kullanıcı" terimiyle bilgi sistemlerini ya da bilgisayarı kullanan herkesin bu konularda uzman olmayabilecekleri de bir bakıma vurgulanmak istenmiştir. Bilindiği gibi, bu tür bilgi sistemlerini okuyucuları adına kullanan kütüphaneciler için literatürde "aracı" (intermediary) terimi kullanılmaktadır.² Dikkat edilecek olursa gerek araçlar (uzmanlar) gerekse son kullanıcılar birer terminal kullanıcısıdır. Bu bakımdan Subaşıoğlu'nun "end-user" için uygun gördüğü "terminal kullanıcısı" terimi bu kavramı tam olarak karşılayamamaktadır.

Subaşıoğlu, "end-user" terimine "son kullanıcı" karşılığını öneren kütüphanecilerin, "front-end-user" terimi için de "sondan bir önceki kullanıcı" dediklerini aktarmakta ve "front-end-user" teriminin aslında "...terminal kullanan, ancak diğer kullanıcılardan farklı olarak (yani 'end-user'lardan) sistemde birtakım değişiklikler yapma yetkisine sahip kütüphane personelini ifade ettiğini" belirtmektedir (s.3). Yazıda gönderme yapılan kütüphanecilerin görüşlerini açıkladıkları kaynak ile yukarıda aynen aktardığımız tanımın kaynağı belirtilmemiş. Ancak bu kavramların anlamlarına biraz daha yakından bakmakta yarar var kanısındayım.

"End-user" ve "front-end" terimleri birbirinden çok ayrı kavramları ifade etmektedir. "Front-end", "front-end processor", "front-end processing" gibi terimler sözlüklerde ve literatürde yer almakta ve fakat "front-end-user" terimine pek rastlanmamaktadır.

² Uzakiletişim alanındaki başdöndürücü gelişmeler bilgi sistemlerine uzaktan (evden, işyerinden) erişime olanak sağladığından, "araçların işlevleri azalmasa bile son zamanlarda biçim değiştirmektedir. Bu gelişmelerin yarattığı sonuç ise "disintermediation" (aracıyı ortadan kaldırma) olarak adlandırılmaktadır.

"Front-end" ve "front-end processor" terimlerinin dilimizdeki karşılıkları, sırasıyla, "ön uç" ve "ön uç işlemci"dir. Ön uç işlemci terimi şöyle tanımlanmaktadır: "Ek işlem için ana bilgisayara göndermeden önce, verileri girmek, denetlemek ve sıkıştırmak için kullanılan bilgisayar."³

Ön uçların temel amacı, uzman olmayan kimselerin (son kullanıcıların) de bilgi sistemlerinden kolayca yararlanmalarını sağlamaktır. Son kullanıcılar açısından ön uçlar genel olarak çevrimdışı (off-line) sorgu cümlesi hazırlamada, sorgu cümlesinin biçimlendirilmesinde ve ana bilgisayara yüklenmesinde (uploading), sorgulamaya uygun veri tabanı seçiminde ve tarama sonuçlarının son kullanıcıların kendi makinalarına indirilmesinde (downloading) kullanılmaktadır.⁴

Ön uçların işlevlerini şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Amerikan Ulusal Tıp Kütüphanesindeki veri tabanlarında, örneğin MEDLINE'da, tarama yapmak uzmanlık isteyen bir işidir. Ancak MEDLINE'in başlıca kullanıcıları bilgi erişimde uzman olmayan, ama kendi dallarında (tıp) uzman olan doktor, araştırmacı ve hemşirelerdir. İşte bu kimselerin (yani son kullanıcıların) çevrimiçi tarama tekniklerini öğrenmelerine ve çevrimiçi tarama uzmanlarının yardımlarına gerek kalmaksızın MEDLINE'i kullanabilmeleri için GRATEFUL MED adlı bir ön uç yazılımı (front-end software) geliştirilmiştir. Bu yazılım, son kullanıcıların Amerikan Ulusal Tıp Kütüphanesi veri tabanları üzerinde tarama yapabilmelerine olanak vermektedir. Son kullanıcının kişisel bilgisayarına yüklenen GRATEFUL MED yazılımı MEDLINE üzerindeki veri tabanlarına doğrudan erişime benzer şekilde tasarlanmıştır. Son kullanıcı ekran üzerindeki bir formun ilgili alanlarına arama terim(ler)ini girer. Çevrimdışı olarak hazırlanan bu arama sorgusu daha sonra bir modem ve telefon hattı aracılığıyla ana bilgisayara yüklenir.

³ Webster's New World Dictionary of Computer Terms, 3rd ed. (New York: Prentice-Hall, 1988).

⁴ Donna E. Boume, "End-users, Front-ends and Librarians, "Canadian Library Journal 46 (October 1989): 323-327.

Tarama sonuçları da aynı kanaldan son kullanıcıya iletilir.⁵ Dikkat edilecek olursa, çevrimiçi tarama uzmanlarının ("aracı") sahip olduğu niteliklerin bir kısmı GRATEFUL MED yazılımına ("ön uç"), ya da daha genel bir deyişle "kullanıcı arabirimi"ne (user interface) yüklenmiştir. Bu bakımdan ön uçlar kullanıcı arabirimlerinin önemli bir bileşenidir.

Ön uç yazılımlarının son kullanıcılara sağladığı kolaylıklardan ötürü, bu tür yazılımların geliştirilmesiyle son kullanıcı sayılarının artması arasında olası bir ilişki söz etmek mümkündür. Ancak ön uç yazılımlarının mı yoksa bu tür yazılımlara olan gereksinimin mi önce geldiğini söylemek güçtür.⁶ Öte yandan, son kullanıcılar ve uzmanların yaptıkları çevrimiçi taramalar ile son kullanıcıların ön uç yazılımı kullanarak yaptıkları taramalar birçok araştırmaya konu olmuş ve tarama sonuçları zaman zaman performans yönünden birbirleriyle karşılaştırılmıştır.⁷

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bir bilgi erişim sistemine ön uç yazılımı aracılığıyla erişilebiliyor olması son kullanıcılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Ama "ön uç" kavramının "son kullanıcı" kavramıyla terminolojik bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu ve benzeri konularda ülkemizde yapılan araştırma ve çalışmalar arttıkça ilgili terminoloji sorunlarının da daha kolay çözümleneceği ve yabancı kökenli terimlere Türkçe karşılık bulma çabalarının daha verimli hale geleceği kanısındayım.

5 Yvette Tilson and Harry East, "Academic Scientists' Reaction to End-user Services: Observations on a Trial Service Giving Access to MEDLINE Using the GRATEFUL MED Software," *Online & CDROM Review* 8 (1994): 71-77.

6 Bourne, *ibid.*, p.323

7 Michael V. Sullivan, Christine L. Borgman and Dorothy Wippert, "End-Users, Mediated Searches, and Front-End Assistance Programs on Dialog: A Comparison of Learning, Performance, and Satisfaction", *Journal of the American Society for Information Science* 41 (January 1990): 27-42